

СВЕТИ ЛУКА И ЊЕГОВ КУЛТ КАО СВЕТОГ ВРАЧА У СРПСКОМ НАРОДУ

Зорица МИТРОВИЋ¹, Љиљана МАРКОВИЋ², Маја НЕНАДОВИЋ³

¹Министарство здравља Републике Србије, Београд;

²Институт за патолошку физиологију, Медицински факултет, Београд;

³Институт за патолошку анатомију, Медицински факултет, Београд

КРАТАК САДРЖАЈ

Већина школованих лекара који су живели у ранохришћанском периоду, од првог до четвртог века нове ере, а који су проглашени за свеце, познати су до данас и у народу и у научно-медицинским круговима као Свети врач. Под појмом Свети врач подразумевају се искључиво школовани медицински стручњаци. У народу су од Светих врача особито поштовани св. Козма и Дамјан, св. Пантелејмон и св. Лука. Св. Лука (први век н. е.) ужива изузетан углед у српском народу. Његове мошти су 1453. године донете у Смедерево, које је тада постало „место многих излечења и нова лековита бања“. Од ових светих моштију је, у својини Српске православне цркве, остало изузетно добро очувано стопало светог Луке у манастиру Косијерево. У списима писаним на старогрчком и црквенословенском језику св. Лука се велича као „издани лекар и душе и тела“. Св. Лука се поштује као заштитник медицине и фармације, болница и апотека, лекара, фармацеута и болесника, многих породица (крсна слава код Срба), па и читавих области. Многе апотеке и болнице носе име по њему, што је доказ да су његов култ и поштовање његове личности и његовог рада и дан-данас у великој мери присутни на овим просторима.

Кључне речи: св. Лука, Свети врач, култ, стопало св. Луке

УВОД

Већина лекара који су живели у ранохришћанском периоду, од првог до четвртог века, а које је Црква препознала као своје свете и, самим тим, сакувала сећање на њих током минулих векова, познати су до данас, како у народу, тако и у научно-медицинским круговима, као Свети врач. Сама реч „врач“ је позајмљеница из црквенословенског језика и њено изворно значење је „лекар“, при чему се под тим појмом подразумева искључиво школовани лекар (ово значење речи „врач“ задржало се, ипак, и у савременом руском језику). Запажа се, међутим, да се тумачење ове речи драстично разликује од савременог српског хомонима „врач“ који подразумева врача, ма га волшебника.

Свети врач су били јединствени стручњаци који лече и праве лекове, а школовали су се у најелитнијим школама онога времена. Они се сматрају заштитницима медицине и фармације, болница и апотека, лекара, фармацеута и болесника, па и читавих области. Од Светих врача су у српском народу као лекари особито поштовани св. Козма и Дамјан, св. Пантелејмон и св. Лука. Тема овог рада је култ и поштовање светог Луке, као једног од Светих врача у српском народу.

Медицина код Срба добија одлике научне медицине током средњег века са светим Савом, који се сматра и њеним оснивачем, и то са истовременим подизањем првих великих средњовековних манастирских комплекса. Ови манастирски комплекси су у свом склопу подразумевали постојање болница, преписивање стручних медицинских рукописа, као и равноправну сарадњу са најразвијенијим тадашњим медицинским центрима и школама. Нажалост, многи рукописи, кодекси и друга писана сведочанства о високом нивоу научне медицине у српској средњове-

ковној држави су током протеклих векова и током 2004. године уништени.

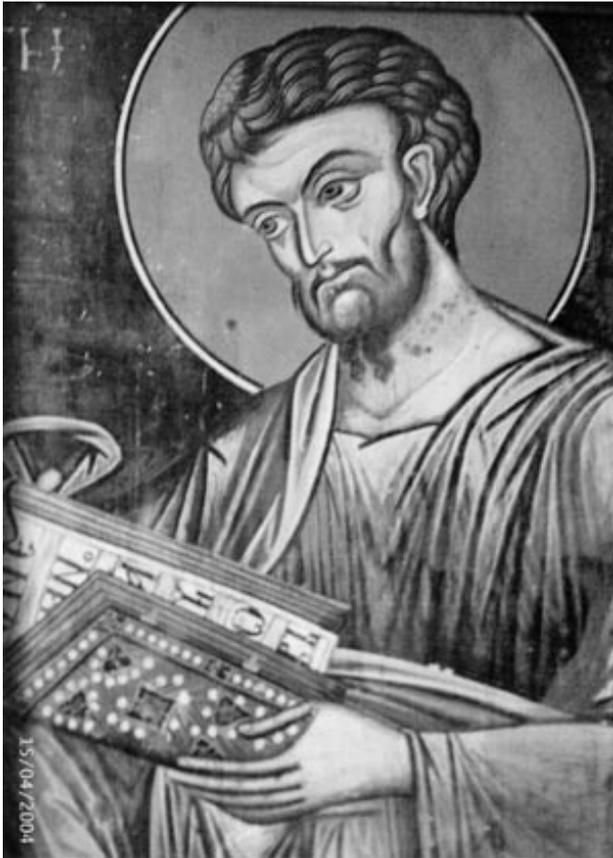
Ипак, може се рећи да је средњовековна медицина, и поред све скромности доступних писаних извора, доста широка област, а с обзиром на то да је у српском народу била неодојива од хришћанског православног култа, као и да су сви медицински извори били тесно повезани са богослужбеном праксом, неће моћи да занемаримо приступ култу светог Луке као једног од Светих врача, тј. његову анализу и са теолошког аспекта.

Потребно је одмах нагласити да култ светог Луке није везан једино за српски народ и да свети Лука ужива подједнако поштовање код свих осталих народа који баштине традицију Православне хришћанске цркве. Култ светог Луке је подједнако развијен код грчког, бугарског, румунског, руског и грузијског народа и веома поштован у Палестини, међу православним Арапима, на територијама данашњих држава Сирије и Либана и у области Александрије у Египту.

БИОГРАФИЈА СВЕТОГ ЛУКЕ

Свети Лука је пореклом из сиријске Антиохије. У младости је изучавао грчку философију, медицину и сликарство, а добро је говорио египатски и грчки језик. Може се са сигурношћу рећи да се његово медицинско учење заснивало на медицинским списима највећих античких ауторитета. Пресудан догађај у његовом животу јесте сусрет са Господом Исусом Христом, када је Лука, подстакнут Христовом мудрошћу, остао у Јерусалиму као Његов ученик, да би касније, као један од седамдесеторице апостола, био послат да шири хришћанство (Слика 1).

Интелектуалац који се својим светским образовањем разликовао од већине апостола (према предању,

СЛИКА 1. Свети Лука, икона из манастира Злетово (13. век).
 FIGURE 1. Saint Luke, the icon from monastery of Zletovo (13th century).

био је једини професионални лекар међу Христовим апостолима), познат и као хришћански писац (уједно су дела „Јеванђеље (по Луки)” и „Дела апостолска” ушла у састав хришћанских списа Светог писма Новог завета, извршио је значајну мисионарску улогу ширећи хришћанство по готово свим земљама Средоземља, оставивши свој печат и на подручје у којем ми данас живимо. Можда се о тој наредној предању у западном делу Балканског полуострва указује на могућност да је свети апостол Лука родом с ових простора, док наука ипак закључује да је био етнички Грк, што је поткрепљено чињеницом да су дела светог Луке, која су саставни део канонизованих новозаветних списа, писана на грчком језику.

Свети Лука је насликао три иконе пресвете Богородице, као и иконе светих апостола Петра и Павла, због чега се сматра оснивачем хришћанског иконописа. У Теби (Бесарабија у Средњој Грчкој) су га, као старца у 84. години, осудили његови верски противници на смрт вешањем [1].

Значајан фактор у васпостављању и ширењу култа и култног поштовања светог Луке била је етика која је одликовала његов рад. Стручност светог Луке и његов живот пун врлина запазили су и припадници других вера, тако да је он и међу њима стекао велики углед. Писани извори нам не говоре да ли се овај апостол бавио медицином у време свог мисионарског рада. Чињеница је, међутим, да светог Луку апостол Павле у Посланици Колошанима помиње као лекара: „... Поздравља вас Лука, лекар љубљени” (Кол 4, 14) [2].

Свети Лука је био лекар о чијем свестраном образовању сведоче изузетна дела која је оставио за собом, а која су предмет интересовања стручњака и лаика већ две хиљаде година. Он је био хришћанин, али уједно и лекар чија се професионална активност није разликовала од других лекаро-апотекара тога доба, за које се са сигурношћу зна да су лечили болесника у својим ординацијама или су путовали, да су познавали вештину лечења многих болести и уклањања бола, да су користили наменски справљане лекове. Лекови који су коришћени у терапији справљани су најчешће од лековитог биља, животињских или минералних компоненти, а према рецептурама чувених античких лекара, при чему се првенствено мисли на преписе дела Хипократа.

Свети Лука је лечио бесплатно. Остала је забележена његова мисао „Наше је само оно што дамо другоме”. Оно што је, поред изузетне стручности, особито одликовало рад светог Луке била је љубав, тј. способност да несебично и у потпуности воли сваког човека, и оног непознатог, па и непријатеља.

Уобичајено је да се на иконама представља са Јеванђељем у рукама, нешто ређе као иконописац, док се као лекар види најчешће на житијним иконама. Једна од најлепших и највреднијих икона светог Луке на свету потиче из 13. века, а чува се у ризници српског манастира Хиландар на Светој гори.

СТАРИ БОГОСЛУЖБЕНИ СПИСИ О СВЕТОМ ЛУКИ

Познато је да основни елементи које Православна црква уграђује у култ неког из плејаде светих јесу докази његове светости и предање о његовом животу. Њихово постојање, које је темељни елеменат за успостављање култа светитеља, уједно је и повод за формирање литургијске службе, тј. богослужбеног текста посвећеног њему. Ови списи, као извор података, с обзиром на старост (датирају из првих векова од настанка хришћанства) и стручност аутора који су их писали (ти аутори су најобразованије личности оног времена), од изузетног су значаја за ову тему. Базу која је овом приликом коришћена чине црквенословенски преводи старогрчких списа, који, нажалост, још нису преведени на српски језик.

У тим списима, конкретно у стихирама, свети Лука се често помиње и прославља као један од светих лекара. У вечерњим стихирама се велича као „сигурна ризница небеских дарова” и као „поуздани лекар и душа и тела”. У истим списима пише: „...Вештини лечења душе, још више него тела, научио си се, мудри, и у обе ове ствари показао се ваљаним...”. За светог Луку пише и да је био „истински лекар људских немоћи, телесних болести и душевних рана”. Одређења „поуздани” и „истински” указују на потребу разликовања лажних лекара и чудотвораца од правих, професионалних лекара. То је био велики проблем одувек, па и у средњем веку, зато што се у недостатку просвећености често прибегавало надрилекарству и магији. Познато је, нажалост, да су многи у разним животним невољама, особито у болести, често прибегавали магији, одлазили врачарама, астролозима

или припадницима других хришћанских конфесија, који су наводили многе такозване успехе оваквог лечења. Овакви поступци су у супротности са ставом Цркве и с њом немају ничег заједничког.

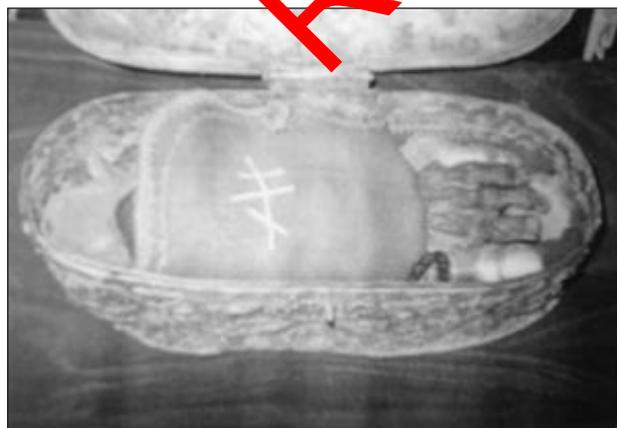
У јутарњој стихири се говори и ово: „...Божјом мудрости надахнут, њоме лечећи душе и тела, Лука свеблажени, ти призиваш к познању...” [3]. Примећује се да је свети Лука лечио душевне и телесне болеснике, при чему се излечење није односило само на конкретну психофизичку болест, већ и на потпуно психофизичко устројство човека као таквог.

МОШТИ СВЕТОГ ЛУКЕ

Култ светих моштију, чије се постојање најчешће сматра доказом нечијег светог живота, сеже у далеку прошлост. Свете мошти су „остаји тела светих, или уопште кости, чврсти делови тела”, а „у Православној цркви нетрулежност моштију, истицање мира из њих и чудеса која се од њих дешавају служе као знак светости лица које се упокојило” [4].

Мошти светог Луке су у 4. веку пренете у Цариград, да би их деспот Ђурађ Бранковић донео у Смедерево 1453. године, у цркву Успења пресвете Богородице, која је подигнута на смедеревском гробљу. При том је „мноштво људи и жена и деце са скрушеним срцем и духом смерним вапијало: Господе, помилуј нас и спаси молитвама својега апостола”. Због моштију, Смедерево је убрзо постало „место многих излечења и нова лековита бања” [5]. По освајању Смедерева од Турака, ове свете мошти чуване су у Цркви светог Луке у средњовековном граду Купиник (код данашњег села Купинова, у Срему). Мали део моштију овог светитеља, који се верницима износи на целивање 18-31. октобра, тј. у дан кад се овај светитељ прославља, поседује и Подворје Московске патријаршије у Београду.

Српска православна црква односно њени верници сматрају за изузетну част то што поседују део мо-

СЛИКА 2. Стопало светог Луке. Фотографија је својина Његовог Високопреподобја игумана Луке (Анића); сада се објављује први пут; објављивање је благословио Његово високопреосвештенство митрополит црногорско-приморски господин Амфилохије, на чему искрено захваљујемо.

FIGURE 2. St. Luke's foot. The photo is owned by iguman Luke (Anich); now it has been published for the first time and blessed by His Eminence Metropolitan Amphilochios of Montenegro and the Littoral, for which we are sincerely grateful.

штију светог апостола Луке. У манастиру Косијерево (Захумско-херцеговачка епархија) чува се као најзначајнија реликвија стопало овог хришћанског апостола. Многа страдања српског народа, као и сав терет минулих векова, допринели су да широј јавности доскора није био доступан овај податак, док је стручна јавност, изван Српске православне цркве, о постојању ове хришћанске светиње први пут обавештена овом приликом.

Стопало светог Луке сада се налази у манастиру Косијереву. Не зна се када је и како стопало доспело овде. Претпоставља се да је, с обзиром на велику популарност светог Луке у народу, из предострожности склоњено пред најездом Турака. Стопало се чува у лепо израђеном сребрном реликвијару (кивоту). Непосредно пред празник Светог Луке 1998. године реликвијар је рестауриран. Том приликом је утврђено да су палац и мали прст на стопалу надокнађени сребрним (Слика 2).

Стопало је изузетно добро очувано. Јасно се уочава кожа која га покрива, као и тетиве и крвни судови испод ње. По сведочењу Цркве, преко моштију светог Луке догодила су се многа чудесна исцељења, нарочито од различитих болести.

У биографији светог Луке наводи се и случај неизлечиве болести егнуха Анатолија, који, дошавши до се покљони моштима и с вером их дотакавши, „... тог часа доби потпуно исцељење и постаде савршено здрав”.

ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ ПОДИГНУТИ У ЧАСТ СВЕТОГ ЛУКЕ

Основни елементи култа светог Луке састоје се и у подизању великог броја цркава и манастира које светог Луку имају за свог патрона и заштитника. Развој овога култа на овим просторима почео је још у најранијим периодима хришћанске историје, а своју кулминацију достигао у позном средњем веку, када су мошти овог светитеља сматране за највећу вредност у српској држави под управом деспота Ђурађа Бранковића и његових наследника.

Од најранијих времена постојања српске државе у част светом Луки подизане су многе цркве. Једна од најлепших сачуваних цркава посвећених овом светитељу налази се у Котору, у Старом граду, а саграђена је 1195. године (Слика 3). Недавно је веома свечано прослављен јубилеј – осам стотина година постојања цркве [6]. Градски трг у Котору био је том приликом испуњен мноштвом народа.

И у Рисну (на Смоковцу) подигнута је црква у част овог апостола (12. век), после чега је уследила изградња многих храмова посвећених светом Луки широм српских земаља (у Београду 2002), а и земаља где Срби живе (у Вашингтону, САД, 1984).

За целовито разматрање култа светог Луке кроз број и значај храмова подигнутих у његову част, морају се узети у обзир многе цркве које се налазе на територијама бивше СФРЈ (то су подручја ранијих република: Македоније, Хрватске, Босне и Херцеговине и Словеније), које нису наведене. Нису наведени ни многи храмови подизани широм српских зе-

маља, чије су се границе вековима мењале. Нису поменути ни оне цркве које је српски народ зидао у другим земљама за друге народе. Познато је, иначе, да су Срби, осим у областима парохија које смо навели, подизали храмове на територијама данашње Грчке, Бугарске, Румуније, Аустрије, Мађарске, Италије, Албаније, Русије, Палестине (данашњег Израела) и Турске, а у новије време и у земљама Северне и Јужне Америке и Аустралије [7].

КУЛТ СВЕТОГ ЛУКЕ КАО ПАТРОНА ЗДРАВСТВЕНИХ УСТАНОВА

Оно што је за истраживаче и пионире у овој области историје медицине и фармације у српском народу занимљиво јесте чињеница да се многи лекари и фармацеути труде да и данас у много чему подржавају светог Луку, којег сматрају својим учитељем и заштитником и, сходно томе, да га прослављају на дан када га се и Црква молитвено сећа. Тако, на пример, лекари дома здравља у Краљеву на дан светог Луке одлазе у манастир Жичу (у овом манастиру постоји и иконописачка радионица „Свети Лука“) и тамо секу славски колач у част свог патрона. Здравствени центар у Смедереву такође носи име по светом Луки, док је у Крагујевцу 2002. године на дан светог Луке отворена истоимена апотека.

„Друштво пријатеља манастира Хиландара“ је основало амбуланту у којој се могу бесплатно лечити сиромашна лица и избеглице које немају новца за лекарске услуге. Заштитник ове амбуланте је свети Лука, по коме је амбуланта добила име и на чији је дан 31. октобра 1987. године и основана Зора.

СЛИКА 3. Црква светог Луке у Котору (12. век).
FIGURE 3. St. Luke's Church in Kotor (12th century).

буланте је ангажовано око тридесет лекара, већином специјалиста, као и два фармацеута, а постоји и хитна служба. Од лекара треба поменути проф. др Воју Поповића, проф. др Радмила Томина, прим. др Павла Милошевића, др Брану Димитријевића...

Један од оснивача ове амбуланте др Предраг Говедаровић каже: „Наша намера била је да са сваким пацијентом при прегледу и поразговарамо, јер верујемо да топла људска реч болеснику може много да помогне. Поред тога, дајемо и дела светог Владике Николаја, архим. Јустина Поповића и других наших духовних просветитеља, те тако лечимо и њихову душу“.

Сада амбуланта „Свети Лука“, осим у Београду, има своје ординације и апотеке широм Србије, и то у: Горњем Милановцу, Зрењанину, Књажевцу, Краљеву, Косјерићу, Шапцу, Ариљу... Викендом лекари ових амбуланти обилазе манастире по Србији, трудећи се да помогну и становништву које живи у њиховој близини.

Ово нас упућује на констатацију да је култ светог Луке као заштитника медицине и фармације у српском народу и у данашње време актуелан захваљујући, поред осталог, и труду савремених лекара и фармацеута који настављају хришћанску традицију по угледу на свог претходника и колегу – светог Луку.

ЗАКЉУЧАК

Свети Лука, апостол, јеванђелист, лекар, филозоф и иконописац, као савременик Христов био је сведок зачетка хришћанства. Руководећи се хришћанским начелима, а истовремено не запостављајући своју професионалну делатност лекара и апотекара, постигао је да га се његове колеге лекари, фармацеути и ветеринари сећају две хиљаде година и да га истичу као свог учитеља и заштитника, што је допринело формирању његовог култа у српском народу.

Присутност и значај култа светог Луке се код Срба потврђује кроз постојање многих култних форми (свете мошти, цркве њему посвећене налазе се свуда где су живели и где и данас живе Срби, иконе са његовим ликом украшавају многе истоимене апотеке и амбуланте итд.).

Сећање на светог Луку није никакав „ход унатраг“, већ један покушај да се из дубине наше историје, из душе нашег народа, у овом времену многих пољуљаних вредности, осветли још један леп пример који је некад постојао, који постоји и који нас спаја са садашњим тренутком, а који спада у увек актуелан спој традиционалних вредности православне хришћанске вере и научне медицине и фармације. Подразумева се да се ово односи на вазда присутног заступника пред Богом за лекаре, фармацеуте и ветеринаре, за све здраве и нарочито за болесне људе – светог Луку. Ово је потврда многовековног и неопустог трајања и значаја култа светог Луке као лекара и апотекара у континуираном историјском развоју српске научне медицине и фармације, и то у периоду од оснивања младе средњовековне српске државе, у којој научна медицина и фармација почињу да добијају свој коначан облик, па до данашњег дана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Popović J. Žitija svetih – mesec oktobar. Beograd: Manastir Ćelije; 1978. p.335-41.
2. Sveto pismo – Novi zavjet. Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve; 2002. p. 395.
3. Minej za oktobar. Vršac: Srpska pravoslavna crkva; 1983. p. 285-95.
4. Дьяченко Г. Полный церковно-славянский словарь. Издательский отдел московского патриархата; 1993. p. 318.
5. Katić R. Srpska medicina od IX do XIX veka. Beograd: Naučno delo; 1967. p. 42.
6. Svetigora, obraznik za vjeru, kulturu i vaspitanje. Cetinje: Mitropolija Crnogorsko-Primorska; 1998. 78-80:85.
7. Crkva 1996. Kalendar Srpske pravoslavne patrijaršije. Beograd: Sveti arhijerejski sinod Srpske pravoslavne crkve; 1996. p. 32-3.

ST. LUKE AND HIS CULT AS HOLY HEALER OF THE SERBS

Zorica MITROVIĆ¹, Ljiljana MARKOVIĆ², Maja NENADOVIĆ³¹Ministry of Health of Republic of Serbia, Belgrade; ²Institute of Pathophysiology, School of Medicine, Belgrade;³Institute of Pathoanatomy, School of Medicine, Belgrade

ABSTRACT

Most school doctors, who lived in the period of Early Christianity from 1st to 4th century A.D. and who were canonized saints, have been known, up to these days, among people and in scientific and medical circles as Holy Healers. It is understood that only exclusively educated medical experts, trained to heal professionally and prepare medicines are considered Holy Healers. Out of all Holy Healers, St. Kosma and Damian, St. Panteleimon, St. Luke, etc., are highly respected by our people. St. Luke (1st century A.D.) is specially honored by Serbian nation. His relics were taken to Smederevo in 1453 and then the town became „the place of many cures and new healing spot“. Out of these relics, only the foot of St. Luke was preserved in a very good condition and it remained in the possession of the Serbian Orthodox Church. In old documents written in old Greek

and clerical-slavic language, St. Luke is glorified as „reliable doctor both for soul and body...“ St. Luke is respected as a protector of medicine and pharmacy, doctors and pharmacists, and patients, as well as many families (family patron of the Serbs), even of the whole regions. Many chemist's shops and hospitals are named by this saint, what is the confirmation that his cult and recognition of his personality and his work are still present in our milieu.

Key words: St. Luke, Holy Healers, cult, St. Luke's foot

Ljiljana MARKOVIĆ
Institut za patološku fiziologiju
Medicinski fakultet
Dobrotića 1/2, 11000 Beograd

* Рукопис је достављен Уредништву 20. 5. 2004. године.